

9. Paxratdinov A. Qaraqalpaq xalıq dástanı «Sháryar». Alǵı sóz. / Sháryar. Qaraqalpaq xalıq dástanı (Qulamet jıraw variantı). - Nókis: QQMB, 1959.; I.Yusupov. «Sháryar»dıń russha awdarmasına alǵı sóz. (V krayu starinnıx skazaniy). / «Skazanie o «Sharyar» v perelejenii S.Severtsova, Moskva, 1971.; Sharyar. Óteniyaz jıraw variantı (jazıp alǵan Q.Maqsatov) hám Qulamet jıraw variantı (jazıp alǵan Á.Shamuratov). Tekstlerdi baspaǵa tayarlap, alǵı sózler menen jırawlar haqqındaǵı maǵlıwmatlardı jazǵan hám sózlik dúzgen Q.Maqsatov. Qaraqalpaq folklorı. 20 tomlıq, XIII tom. «Sháryar». Qaraqalpaq xalıq dástanı. -Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1984.

10. Pashshieva G.M. Xalıq dostonlari qiyosiy uranish usullari. Uslubiy qollanma. -Nókis: 2015.

11. Saǵıtoev I.T. Qaraqalpaq xalıqınıń qaharmanlıq eposı. -Nókis: 1986.

12. Shaxriyov. Qaraqalpaq xalıq dostonı. Qaraqalpaqshalıǵan Muxamad Ali. Alǵı sózin jazǵan I.Yusupov. -Toshkent: «G.Gulom», 1977.

РЕЗЮМЕ

Мақоллада бoшқа халқларда бo'лмaгaн қарақалпақ халқиниң миллий дoстoни «Шарияр» дoстoниниң урaнилиш дaрaжaси ҳaқидa фикр билдирилгaн. Доктaрaнт қарақалпақ фoл'клoридa ушбу мaсaлa бo'йичa айтилгaн фикрлaрни қиyoслaгaн ҳoлдa дoстoнниң жaнриy xусуcиyatlаrи бo'йичa ижтoмoй-мaишй дoстoн емaслиғини дaлиллaб, уни мифик-ертaк шaклidағи асар, дeгaн xулoсaгa кeлгaн.

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются стeпeн изучeннoсти кaрaкaлпaкcкoгo нaрoднoгo эпoсa «Шарияр», кoтoрoмy нeт aнaлoгa у дpyгих нaрoдoв. Aвтoр стaтьи cпocтaвляeт мнeния пo дaннoмy вoпpocу в кaрaкaлпaкcкoй фoльклoристикe и пpиxoдит к зaключeнию, чтo дaнный эпoс нe являeтcя cциaльнo-бытoвым эпoсoм, a пpeдcтaвляeт cбoй мифoлoгичecкoe-cкaзoчнoe пpoизвeдeниe т.е. пo жaнpoвым пpизнaкaм являeтcя cкaзoчнoм-мифичecким эпoсoм.

SUMMARY

The article deals with the genre peculiarities of the Karakalpak folklore epos «Shariyar», the other peoples don't have the analogy to it. The author of the article compares different points of view on this issue in Karakalpak folklore and comes to the conclusion that this epos is neither social-realistic, nor a work with an external plot, but it is a mythologic-fairy tale epos.

ШЕЪРИЯТДА ТАСВИР ВА ТАСАВВУР УЙЎУНЛИГИ

С.Матякунов – филология фанлари номзоди, доцент

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: индивидуаллик, бадий ифода, образлилик, бадий тафаккур, фалсафий талкин.

Ключевые слова: индивидуальность, художественная интерпретация, образность, художественная идея, философское толкование.

Key words: individuality, literary interpretation, literary idea, imagery, philosophic interpretation.

Шеърият кўнгил ва рух орасидаги илохий алоқани кайта тиклайди. Кечинма ва туйғунинг ижтимоий-фалсафий моҳияти таҳлил жараёнида муайян моҳият касб этади. Сўзнинг ички моҳиятини эса талқинга мойиллик белгилайди. Назмининг таянч нуқтасини муҳокама таъминласа, унинг мағзини моноглашган онгнинг диалогик кўриниши тайин этиб, унда англаган ҳақиқатнинг англамаган моҳияти устувордек кўринади.

Адабиётшунос олим Д.Қуронов таъбири билан айтганда «Шеър насрий асардан кўра кучлироқ эстетик таъсир этиб, ўзига хос завқ бера олиши билан ажралиб туради. Албатта, шеърнинг бу сифати унда ҳис-туйғунинг мос ритм, мусикий оҳангда ифодаланиши билан ҳам боғлиқ. Бироқ, шеърнинг таъсир кучи биргина оҳангдорлик билан таъминланмайди. Шеър ҳис-туйғу ифодаси экан, унинг таъсири кўп жихатдан шу образ асосида амалга ошиб, образда шоир ўз ҳис-туйғуларини тавсифлаб ёки худди мусаввирдай тасвирлаб ифодалаши мумкин» [5:173].

Лирикада тушунча моҳияти ҳамиша мавҳумликдан озикланади. Ушбу мураккаблик даражасини айнан туйғу ва онг ўртасида алоқа узвийлиги тайин этади. Унда ижодкор томонидан эстетик объектга юклатилган ғоянинг кўпқирралилиги етакчи мавке касб этади. Энг муҳими, бадий муносабат теранлиги онг миқёслари ўзига ҳослигини таъминлайди. Тасвир ҳамда тасаввур таҳлили эса ҳаётий қамров ва бадий идрок орасидаги рақобат майдонини шакллантиради.

Саҳобалар деди: – Қанийди зуғум,

Қандай ғам бағрингиз тигламоқдадир?

Расул жавоб қилди: – Бир осий шу зум,

Қабрида қон қакшаб йиғламоқдадир [3:208].

А.Ориповнинг «Ҳикмат садолари» туркумига кирган адабий талқинда ўзаро мулоқот диний-маърифий моҳиятни гавдалантиради. Саҳобаларнинг саволига Расули алайҳиссалом жавоби муаммога ойдинлик киритади. Пайғамбаримизнинг оддий банда ҳолатидан ғуссага чўмиши ҳаётий асосларга эга. Қабр бошида у инсоннинг бир кун тупроққа айланишини ёдга олади. Гарчанд, қаҳрамон мазкур ҳақиқатдан хабардор бўлса-да, титроққа тушади. Бу титроқ бани башар

қисматидан безовта кўнгил титроқларини ифодалаётир. «Қабрида қон қакшаб йиғлаётган» осий банданинг тақдири Парвардигор элчисини ғамга ботиради. Шеърда оний лаҳзадаги руҳий ҳолат тасвирланади. Муаллиф тасвир ва таҳлил тезкор ўрин алмашинувларини эстетик талқин марказига чиқаради ҳамда нозик ижтимоий-фалсафий умумлашма яратади.

«Абдулла Орипов поэтик типларни шоирона тавсифлар воситасида гавдалантиради. Типларнинг характери белгиларини улар намоён бўладиган ҳаётий ситуацияларда очади. Лекин бу ситуацияларни ниҳоятда ихчам тасвирлайди. Бундай типлар яратишга бўлган интилиш Абдулла Орипов шеъриятидаги кудратли дидактик йўналишдан туғилади, пайдо бўлади. Шеърлар ёркин маънавий хулосалар билан якунланади. Шоир очикдан-очик тарбия билан шуғулланади. Шеърият тарбия билан ҳам жиддий ва қатъий шуғулланиши керак, деб ишонади» [4:27] - дея мулоҳаза юритади, адабиётшунос олим И.Ғафуров.

Шоир лирикасининг ўзига ҳослиги ҳамиша инсон феномени психологик қирраларини тадқиқ қилишга мойиллик билан ўлчанади. Бу ўлчам талқин теранлашуви – поэтик тип шаклланишига замин ҳозирлайди. Кутилмаган ва ғоятда фавқуллодда фалсафий мушоҳадалар янгидан-янги мантикий фикрларни юзага чиқаради. Характер бадий тадрижини ҳам маънавий, ҳам маърифий жихатдан ўзгартиришга интилиш шоир бадий изланишлари мағзини белгилайди. Унда шоир образи ва лирик қаҳрамон тимсоли ўзаро қоришиб кетади. Мукамал онг, тушунча ҳамда психикани тасвир йўсинига сингдириш, бадий характер ҳаётий-мантикий асосларини кучайтириш, моҳият ифода хусусиятларини топишга уриниш шоир шеърияти йўналишини белгилаб беради.

Дедилар: – У эди нодир даврон,

Тафаккур қасрига бўлган зина.

Дедилар: – Бир келди бундайин инсон

Кетди унинг билан тенгсиз хазина [3:208].

Шеъринг лавҳада диалоглашган онг тамомила ўзгача йўсинда намойиш этилади. «Дедилар» ибораси ёрдамида шоир нутқ муаллифини яширади. Шеърнинг давомидаги «Накадар шафқатсиз ҳақиқат» мисралари моҳиятан «хазинанинг жойи чиндан ер ости» эканли-

гини поэтик тасдиқлайди. Олимнинг тупроққа қўйилиши аслида улкан йўқотиш! Бинобарин, у ўзи билан бекиёс маънавий-маърифий бойлики олиб кетади. Шогирдлар алами худди шу нутқдан ибтидо олади. Гарчанд, «азизроқ дўст йўқдир Ўзидан ортиқ», «бандага сиғиниш гуноҳ муқаррар» бўлса-да, буюк инсон хотираси қалбларни ларзага солади.

Шеърятда нутқий ифода шакллари бир-бири билан тигиз муносабатга киришади. Ваҳоланки, унда бадиий шартлилик етакчи ўринга қўтарилади. Лирик талқинда туйғу ҳамда идрок мутаносиблигини инобатга олсак, масала моҳияти янада ойдинлашади. Таъкидлаш жоизки, назмда бадиий нутқ тадрижи мураккаб жараён сифатида намоён бўлади, унда ўтиш шакллари (монологлашган диалог – диалоглашган монолог) хилма-хиллиги кузатилади. Адабий таҳлил ва эстетик идрокда мужассам эркинлик даражаси гоҳ нутқий ифода бошқарувини етакчи ўринга қўтарса, гоҳ риторик оҳангдошликни диққат марказига чикаради.

Дил деди: – парчалаб-парчалаб ўйдим,

Неки бўлган бўлса тақдирга йўйдим.

Оташга келибман ёзуғим билан:

«Мен унинг соғинчин, шу заҳот туйдим».

Дил деди: – Кетурман, кетмагим осон,

Жон деди: – Гар кетсанг, кузатувчи ой... [1:39]

Мазкур шеър адабий талқинида дил ва жон мулоқоти фалсафий мушоҳадани мустаҳкамлашга хизмат қилади. Аниқроғи, монологик нутқнинг субъектив шакли ижодий мантикни ҳаётий мезонлардан узоқлаштиради. Драматизм ва психологизм жилғаларидан сизиб чиқадиган туйғуда эътиқод асосий масалага қўтарилади. Тафсилотдан кўра унинг моҳиятига ишора мулоҳазани алоҳида бўлақларга ажратади. Дил қисматида юксалиш ёзилган, шу боисдан у ҳамиша камолотга интилади. Сухбат маънавий меърожга эришиш осон кечмаслигини таъкидлайди. Фақат ва фақат соғлом маслак одамзодни ҳақ йўлга бошлайди.

Аён бўладики, ботиний зиддият характер табиатини белгилайди, ўз навбатида маънавий-ахло-

Адабиётлар

1. Абдували Қутбиддин. Бор. –Т.: 2011, 39-б.
2. Жамол Камол. Менинг увок шеърларим-менинг дилпорам (туркум) // XX аср ўзбек шеърятини антологияси. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2007, 151-б.
3. Орипов А. Танланган асарлар. –Т.: “Ғ.Ғулом”, 2001. 208-б.
4. Ғафуров И. Шеърят – изланиш демак. –Т.: “Ғ.Ғулом”, 1984. 27-б.
5. Қуროнов Д. Шеърятда геометрик изланишлар. // Шарқ юлдузи. 2011. №3.

Мақолада ўзбек шеърятини инсон маънавий оламининг бадиий ифодаси масаласи тадқиқ этилади. Ижодкор бадиий маҳорати хусусида атрофлича мулоҳазалар билдирилади. Мавзу А.Орипов, Ж.Камал шеърлари мисолида ўрганилиб, назарий ва бадиий тақлил натижалари умумлаштирилган.

В статье рассматривается проблема духовного мира и художественного описания в узбекской поэзии. Приводятся различные дискуссии о мастерстве автора на основе анализа примеров из произведений А.Орипова и Ж.Камала.

The article deals with the issues of spiritual world and artistic description in the Uzbek poetry. There are given different points of view about authors' skill on the basis of the analysis of the examples from the works of A.Aripov and J.Kamal.

ПОЭЗИЯДА ИНСОНЛИККА НЭЗЕР (Г.НУРЛЕПЕСОВА ДӨРӨТИЎШИЛИГИ МЫСАЛЫНДА)

Г.У.Оразбаева – талаба

Эжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: поэзия, тематика, инсонийлик, дўстлик ва ҳаққонийликнинг поэзияда акс эттирилиши.

Ключевые слова: поэзия, тематика, человечество, дружба и истина в стихотворениях, творчество.

Key words: poetry, themes, humanity, friendship and truth in the poems, creation.

Ғарезсизлик дэўириндеги қарақалпақ ҳаял-қызлар поэзиясында өзиниң гиреўли орнына ийе, өтқир қәлеминен дөреген қосықлары менен кеўиллерден орын алған шайыра Гүлнара Нурлөпесованың дөрөтиўшилиги хәр тәрәплеме үйренилиўи тийис. Себеби, оның шығармаларында халқымыздың өткен тарийхи, бүгини хәм ертеңги келешеги ҳаққындағы ойлар бүгинги күн

кий фазилат ва иллатлар бадиий чамбарчаслик қонуниятини муқаррар ҳодисага айлантиради. Аслида изчиллик ва яхлитлик бир-бирини тўлдирувчи тушунчалар, унинг пойдеворини ички қарама-қаршилиқлар белгилайди. Ҳаёт ва ижод таомиллари алоқадорлиги айнан ижтимоий-фалсафий хамда маънавий қадриятлар мезони узлуксизлигига туташади.

– Тақдир, мени нега инсон яратдинг,

Кўксимда шодлиғу ғамдан юз нишон.

– Мен сенга қалб ила шуур бахш этдим,

Билгин деб хирс нима, нимадир ҳайвон.

– Тақдир, нега мени меҳмон яратдинг,

Ярқ этган қақиндек кетгум бегумон.

– Мен сенга ўлчовли умр бахш этдим,

Билгин деб ишқ нима, нимадир инсон... [2:151]

Жамол Камол қаламига мансуб ушбу сатрларда инсон тақдир билан мунозарарага киришади. Одамзод қисмати азал-азалдан мураккаб кечган. Унда шодлик ва қайғу ёнма-ён юради. «Қалб ва шуур» Оллоҳ Таоло томонидан бандога бахш этилган олий неъматлар! Берилаётган саволлар қанчалик кескин бўлса, олинаётган жавоблар ҳам шунчалик залворли ва оғир. Қарама-қарши моҳият қасб этадиган тушунчалар аслида тириклик мазмунини белгилайди. Шеърда лирик қаҳрамон ҳаётий зиддиятлар тўғрисида ўйга толаркан, «нега мени меҳмон яратдинг» – дея мурожаат қилади. «Ўлчовли умр» – «ишқни англаш»дан иборат. Муаллиф диалог замирига риторик муносабатни усталик билан сингдиришга муваффақ бўлади.

Мулоқот жараёни ифода ва баён ўзаро мутаносиблашувига олиб келади. Унда бадиий сўз қонунияти ҳамда ҳаётий мезонлар бирлашади. Зеро, айнан адабий композицияни юзага келтирувчи икки устун – услуб ва маъно тигизлиги ҳам муносабатли нутқдан вужудга келади. Кўринадики, шеърятдаги диалогларда ўзаро алоқада нозик кузатиш ҳамда жонли мушоҳада имкониятлари ортиб, ихчам шакл ҳосил бўлади. Бу ҳолат, биринчидан, рухий кечинма теранлигини таъминласа, иккинчидан, тасвир ва ифода уйғунлигига замин ҳозирлайди.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY